ВУЙКО ДОРКО

Зеленим лісом, що купався у промінях весняного сонця, переїздив грюкочучи залізничний поїзд, полохаючи безжурні пташки, що на гілках дерев своїм щебетанням величали чарівницю весну.

В переділі вагона третьої кляси сиділи двоє: один із них мав з тридцять кілька літ, другий був значно молодший.

— Яким любим холодком повіяло з лісу! — говорив

молодший.— Отут би тепер перебути весну, а не в столиці. Правда, пане директор?

— Авжеж! — відповів пан директор.— Що ж робити, коли годі?

Товариш директора виглянув крізь вікно, коли в сій хвилі розкотився проймаючий свист локомотива.

— Ось уже й моя стація близько,— замітив він.

— Нащо вам тут висідати, пане Іванський? — питався пан директор. — Справу свою завтра полагодите, а тепер їдьте зі мною на весілля. Адже мій брат просив вас. Ще кілька стацій — і будемо в Волі.

— Годі, мушу нині бути у родини. Тепер південь, може, до вечора впораюся, то ще приїду нічним поїздом на весілля, на сам бенкет. До Волі від стації далеко?

— Два або три кілометри.

— Може, приїду, не знаю. Боюся тепер всяких забав, бо після них чоловік два дні не може отямитись,— говорив Іванський,— а в мене, знаєте, робота, школа, іспит... Соромно вже слухати від кількох літ, як мене величають професором, коли я тільки заступник учителя.

— А там буде багато дівчат із округи,— заохочував пан директор.— Ви, мабуть, округу Волі трохи знаєте?

— Торік був я в Середліссю, недалеко Волі. Там учитель — мій свояк.

— А священик — мій свояк далекий,— говорив пан директор.— Давно вже з ним я не бачився.

— Має дуже милу доньку,— замітив Іванський.

— То вже, мабуть, доросла панна, бо я не бачив її кілька літ.

— О! Вже пора би їй заміж! — І пан Іванський усміхнувся.— Та ось уже поїзд став. Панна Маня буде, певно, на весіллі?

— Не знаю. Приїдьте, коли буде можна,— просив іще пан директор.

— Не обіцяю, але буду старатися. На всякий випадок поздоровіть від мене брата з весіллям.

Учитель Іванський попрощався з паном директором і вийшов із вагона.

Поїзд постояв хвилину і покотився дальше по лискучих проти сонця шинах, наповняючи воздух і грюкотом, і густим, немилим димом. Пан директор вийняв із кишені тютюн, закурив собі і став читати часопис.

На станції у Волі ждали на нього коні від о. Горецького, в якого брат пана директора найшов собі товаришку життя.

— Там уже так ждуть на вас! — говорив парубок, що поводив кіньми, до директора.— Я ще рано приїхав по вас на станцію.

— Нічого не шкодить,— відповів директор, сідаючи на віз.— Ви курите?

— Або що? — питався парубок.

— Ось вам цигаро, закуріть — і вйо!

Парубок устромив грубе цигаро в рот і затяв коні. Дорога була недалека. Бистрі коні несли легкий візок по пухкім піску, мов глузували собі з такого малого тягаря. Не минуло більше як чверть години, коли на широке подвір'я о. Го-рецького заїхав візок із паном директором. На привіт його вибігло з дому кількоро осіб на ґанок і прискочило зараз до воза.

— А! Вуйко Дорко! Вуйко Дорко! — вітали його.

— Ми вже навіть думали, що не приїдете.

— От, тяжко було старому кавалерові вибратися на село,— виправлявся вуйко Дорко, що, очевидно, у рідні не мав величного титулу пана директора.— Стілько роботи! Як же маєтесь?

Поки парубок виймав із воза тяжку валізу, вуйко Дорко вітався з братом та зі свояками.

— Отже, то ви — вуйко Дорко! — казав о. Горецький, цілуючись із паном директором, якого перший раз бачив у житті.— Я вже стілько про вас наслухався!

— Коли хто такий громадський вуйко, як я,— жартував директор,— то про нього і ціла громада знає дещо сказати.

— Просимо до хати!

— А зі мною не привітаєтесь, вуйку? — обізвалася якась весела панна, що появилася на ґанку.

Вуйко видивився здивовано на панну, подав поважно руку, але так і видко було по нім, що не пізнав її.

— Не пізнаєте мене? — питалася вона.

— Ні...

— Я донька тітки вашої з Середлісся, Маня. Ха-ха! Як вуйко дивується!

— Ви змінилися дуже,— уважив пан директор.

— Вуйку, до мене не можна говорити "ви", бо я буду гніватися на вас. Кажіть мені "ти".

— Добре, але й ти мені мусиш "ти" казати, інакше я не пристаю.

— Згода. Отже, вуйку, скидай пальто і ходи обідати. Ні, якось мені не випадає вже казати "ти". Ви вже... не гнівайтесь...

— Ага, я вже старий, сивий! — усміхався пан директор.— Тільки ще ім'я Дорко нагадує давні молоді часи. Пора би вже мене Теодором звати.

— Та який ви старий, вуйку! Маєте вже з тридцять п'ять літ?

— Ого! Вже на тридцять сьомий пішло; волосся снігом припало. Біда мені з сією завчасною сивиною! — нарікав вуйко жартовливим, добродушним голосом.— Був чоловік чорний, як крук, а тепер уже стає білявий.

— Тепер ви, чи там ти — голубчик сивенький,— жартувала весела панна.— Ну, ходи, вуйку... Я вже буду тикати, так ліпше, правда? Обід для тебе вже готовий. Я тут заступаю господиню; знаєш, весілля занадто великий клопіт для одної господині...

Вуйко Дорко поговорив іще кілька хвиль то з ріднею, то зі знайомими і пішов за панною Манею. Ще не вспів сісти за стіл, коли вона принесла страву.

— Може, вип'єш горівки перед обідом? — питалася дівчина.

— Ні, я не п'ю.

— Що ж чувати, вуйку? Ми вже так давно не бачилися!

— Справді, вже з п'ять літ.

— Вже шість літ. Пам'ятаєш, як на різдво був ти й нас? Панна Маня сіла собі коло вуйка.

— Пам'ятаю,— відповів вуйко.— Яка ти тоді була весела! Ти, видко, все така сама.

— І не зле мені з, тим, хоч, правду сказавши, пора би мені вже споважніти.

— А то чому?

— Як-то чому? Адже я вже не підросток! Двадцять два роки маю; але ви... ти, вуйку, не кажи сього нікому, що я вже така стара панна. Якби хлопці дізналися, відцурались би мене, знаєш, які вони!

— Не бійся, не скажу нікому.

— Чому так мало їси?

— Не можу більше! Так душно.

— Що ж ти поробляєш? Видаєш книжки, "Письмо для народу"... Я читала дещо з того, що ти видав.

— Що можу, то роблю.

— Ба! Але то гроші коштує.

— А ти як хотіла — без грошей?

— Маєш який зиск зі своїх видавництв? Вуйко Дорко засміявся.

— Зиск мати з видавництв у нас, у русинів!

— Пощо ж їх видаєш? — питалася Маня.

— Хтось же мусить видавати,— відповів поважно.— Література розвивається, читачів щораз більше. Що тепер заважають мені мої видавництва в хаті, то дарма. Помалу розійдуться.

— Не ліпше ж зложити собі сі гроші на старість? Адже ти не маєш певної посади! З сього, що ти директор Інституту для учеників, грошей не зложиш.

— Про старість не пора ще думати, а тепер, коли чоловік може що доброго зробити, то чому ж не зробити? Знаєш, які в нас відносини: тисяча людей дармує, а один працює. Як уміє, так і працює, але не сидить згорнувши руки.

— А коли сил не стане тобі? — питалася Маня сумним голосом.

— Коли сил не стане...— сказав і пан директор,— воля божа! Зробив своє і забирайся, Федю!

В голосі вуйка Дорка чути було легеньку іронію.

— А женитися ти не думаєш?

— Де вже мені женитися? — махнув директор рукою.— І посади певної не маю, і літа вже не ті! Котра панна схотіла б мене?

— Е! вуйку, чому б не схотіла! — говорила панна все веселіше.— Всі кажуть, що ти такий добрий чоловік...

— Що то значить: добрий чоловік, коли родини не міг би удержати! В мене вже й примхи старокавалерські.

— Жінка відовчила б тебе від примх, а удержання... я певна, що ти тепер більше витрачаєш на себе, ніж тратив би на цілу родину.

— Помиляєшся, Маню, я жию майже скупо.

— Добре мені "скупе життя", коли сотки видаєш на видання книжок, які мало хто читає.

— Тепер мало хто читає, бо цікавих людей мало; але прийде час, що будуть читати. І хто візьме книжку в руки, подивиться, хто видав, згадає мене, прочитає книжку — от і буде для мене заплата. На се не треба жалувати грошей. Се видаток для громади, а не для себе^/ Оженившись, я мусив би покинути всі свої видавництва, мету їх, бо з них матеріального зиску нема.(^Родина... велике слово..^та я й так маю у своїм інституті цілу копу хлопців.

Панна Маня слухала сих слів із похиленою головою і на хвилину задумалася.

— Знаєш, вуйку, я тобі скажу похвалу,— почала знов весело.

— Яку? — спитав вуйко цікаво.

— Ти добрий чоловік,— відповіла напів із усміхом, на-півповажно.

— За таку похвалу мушу тобі дати цукорків, маю в валізі,— замітив вуйко весело.

— Ні, знаєш, цукорки не для мене, поважно тобі скажу. Я вже, бачиш, не нинішня і в своїм житті бачила і пізнала багато молодих людей. Все то сотворіння хисткі, без ідеалів... Часом лиш трафиться один-другий такий, що в його самолюбство на другім плані, а інші тільки про себе дбають; нема в них ні іскри прихильності до громадської справи, нема почуття вищого обов'язку, для дрібної своєї користі покидають справу громадську... Погана молода генерація!

Така несподівана мова здивувала дуже вуйка Дорка. Він глянув у сині очі панни Мані, і вона йому з сим запалом і повагою на рум'янім личку здалася незвичайно гарною.

— А ти звідки се знаєш? — спитав здивовано.

— Звідки знаю? Адже з людьми жию, часописи читаю, розпитуюся... Хіба не правду я сказала?

— Ти судиш людей занадто песимістично. Тяжкі часи, знаєш, куди людям до ідеалів! Аби мали що їсти, так досить із них.^1

— Отже ні, вуйку, се ти занадто песимістично дивишся на наші часи. Тяжкі часи! Се вічна байка, що давніше були ліпші часи. Були й тоді в нас бідні, були й багаті, але освічених було мало, а тепер їх таки значне число. Що ж вона, ся наша інтелігенція, тепер робить? Се глина! На твоє Виходить, що тисяча дармує, а один за них працює для ідеальніших цілей. От наші сусіди...'Ет! даймо спокій сій справі! Не. поправимо світу!

Панна Маня була трохи розсерджена і енергічно махнула рукою. Відіткнула фляшку і налила вуйкові вина.

— Вино чей п'єш?

— П'ю,— відповів Дорко.— Чекай-но, Маню! Легко тобі нарікати на інших, а що ж ти робиш для громадського добра?

— Я? Коли б у мене були способи, велика освіта, то я вміла б працювати для інших; а так, із тим, що я маю і знаю.. Доки в Середліссі школи не було, я вивчила читати й писати двадцятеро дітей — знаєш, я вчилася в семінарії,— а за вишивки, ґердани і т. і. дала вже своїм селянкам заробити кілька сот гульденів. Даю їм роботу, продаю їм, а сама з того ані крейцара собі не беру. Не багато се їм помогло, та краще щось, як нічого^Нехай на мене селяне не нарікають, що ось то, мовляв, попадянка дармо їсть їх хліб...

— Добре, Маню! Я не знав, що маю таку розумну своячку! — похвалився пан директор.

— Ну-ну, вуйку, не хвали; і я в тім находила приємність.

— Хвалиш ти мене, то я мушу тебе! — відповів Дорко весело.— Хліб>за хлібГіА тепер, коли ми вже себе так розхвалили, подякуймо собі за гарні слова і ходімо до гостей!

— Чи ти привіз із собою які книжки? — спитала ще Маня.

— Маю повну валізу. Дам тобі.

— Я не хочу дармо.

— А я за гроші тобі не дам. Я рад, коли можу своїм роздавати книжки, а тим більше тобі, що читаєш і не кладеш книжку під лаву.

Вуйко Дорко був незвичайно вдоволений, коли вставав із-за стола; подобалася йому розмова з Манею. Звичайно трохи примховатий, нетерплячий та мовби невдоволений, повеселішав тепер, випроставшись, ішов до гостей з усміхом на устах. "Цікава собі дівчина ся Маня! — снувалась йому думка по голові.— Як вона говорить! А як змінилася за останні літа! Гарна дівчина!"

Поговоривши з гістьми, пан директор почув утому, яку чується по довшій дорозі, і, щоб себе розворушити, вийшов на прохід у село. Зараз на дорозі стрів пана директора якийсь хлопчина з села, поцілував його в руку, а той погладив хлопця по голові, вийняв з кишені якусь монету і обдарував його. Спитав, чи ходить до школи, і, дізнавшись, що се школяр, пішов собі дальше. Проходжувався з годину, розмовляв із кількома селянами та любувався весняною красою і погодою.

Вернувшися з проходу додому перед вечором, пан директор зайшов між панотців, що вже поз'їздилися з родинами. Між ними були знайомі його і незнайомі, то він із одними знайомився, а з другими вітався по старій знайомості. Знайшов навіть свого товариша шкільного, панотця

Сулиму, чоловіка з кругленьким, мов налитим, лицем і добре заокругленим тілом. Худий вуйко Дорко з сивіючим волоссям і острокінчастою бородою виглядав при отцю Сулимі, як горстка конопель коло снопа пшениці.

Давні товариші, стрівшись по довгих літах, сіли поруч на кріслах і, поки молоді готувались до походу до церкви, гуторили про минувшину.

— Недавні часи,— говорив о. Сулима,— а як ти вже постарівся! Ми не бачилися вже тринадцять літ.

— А так, тринадцять. Ще як я був на теології, бачилися ми востаннє, — відповів вуйко Дорко.

— Де ж ти подівся, коли тебе прогнали з семінарії за якісь заборонені книжки?

— Я скінчив агрономічну школу у Відні.

— Ну, і чому не шукав посади?

— Такої посади, як я бажав, не було, а такої, як мені давали, не хотів.

— І ліпше зробив, що не прийняв ніякої?

— Ліпше не ліпше,— от я чоловік, що не трафив у свої двері,— говорив пан директор сумно.— Думав, що інакше складеться... А тут уже і старість приходить. А втім, мені дуже добре, і я нікому не заважаю.

— Авжеж, ти був завсіди характерний чоловік.

— Що ж у тебе чувати? Жінка твоя тут?

— Є, ось там, бачиш, на канапі під дзеркалом, ся скраю. Дорко глянув і побачив худорляву жінку, убрану в яскраву сукню, що — на його думку — зовсім не була їй до лиця.

— Багато маєш дітей? — спитав директор о. Сулиму.

— Семеро, хвала-бо.

— Ов! — здивувався товариш-кавалер.

— Мають люди і більше,— зауважив отець, виправдуючись.— А ти не думаєш женитися?

— Ет! Я вже останусь старим кавалером і громадським вуйком. Чотирьох братів жонатих маю, нині п'ятий жениться, три сестри замужні; близької рідні стілько, що небавом сотка буде,— нащо ж і мені женитися? Волю бути для всіх вуйком...

— Мала втіха з сього. Женися, Дорку, ще можеш,— радив о. Сулима. — От я тобі найду панну таку, як рожу.

— Ну, наприклад, яку? — спитав пан директор, бо та розмова була чомусь до душі.

— Бачиш там коло печі стоїть панна Олімпія, донька Крамського, мого сусіда. Старий скупар, гроші має — го-го!

-^Олімпія? — скривився Дорко на саме ім'я,— зависока для мене.

— Ет, що то значить! Ліпша висока, як низька. Вона вже повнолітня, якраз для тебе.

— Не хочу.

— То бери панну Маню, дівчина аж любо! Вона якась твоя своячка?

— Дуже далека. Колись жили ми в сусідстві з її родиною дуже приязно.

— Отже, що на неї скажеш? Вуйко Дорко не знав нічого сказати.

— А бачиш, не маєш чим зганити. Грошей там у неї буде мало або й зовсім не буде, але за се еманципантка... Ти таку, мабуть, любиш?

Дорка вразило, що при слові "еманципантка" почув у голосі о. Сулими легенький глум, але не хотів сперечатися з ним про значення слова.

— Розумна дівчина,— відповів товаришеві,— тілько за мене не вийшла би.

— Чому ні? Перебирати не може, коли не має ані шеляга. Але резонувала б тобі в хаті, мов на вічу патріотів. Якби так на мене, я не брав би такої панни за жінку, що хоче бути мудріша від мене. Жінка до кухні і до дітей, а від політики здалека!

Пан директор став нетерплячий, скривився, піднявся з місця і махнув рукою.

— De gustibus non est disputandum ',— каже.— Тобі така до вподоби, а мені еманципантка...

— Ого! Чи ти вже не закохався, бувало, в панні Мані? Сі слова вже до краю розлютили директора, він сказав

лиш: "Не такий вже я скорий",— і відійшов невдоволений. Та не пройшов ще кілька ступнів, як нараз пригадав собі, Що в рахунках одного часопису (а він порядкував адміністрацією того часопису) стоїть рубрика "о. К. Сулима з Т.", а коло сього прізвища — незаплачена пренумерата за два роки. Вернувся назад до панотця, взяв його набік і спитав тихо:

— Ти винен за два роки на газету. Може б, що дав тепер? Я адмініструю...

— Не маю, Дорку, тяжкі часи...

— Дай, дай! — просив Дорко.— Сядеш грати в карти і програєш, а так будеш мати хоч щось заплачене. Якось не випадає залягати з передплатою...

Панотцеві Сулимі було дуже немило, та таки вийняв п'ять гульденів і дав товаришеві.

— На рахунок,— каже йому.— Решту пізніше.

— Добре, добре,— відповів Дорко, ховаючи гроші.— А не гнівайся, бігме, ти не знаєш, як ми бідуємо. .Люди стілько винні, а вважаються патріотами.

Про смаки не сперечаються (латин.).

Тепер о. Сулима відійшов невдоволений, а пан директор усміхнувся.

"Ось що з нього зробилося на селі! — подумав собі пан директор.— В нього жінка до кухні і до дітей! Жінка, товаришка життя, що має тішитися тим, чим муж тішиться, розуміти все, що він розуміє,— до кухні, до горшків!.." Ні, не так собі уявляє жінку пан директор. Такої еманци-пантки, що прилюдно вміє тільки папіроси курити, він також не

хоче, бо хоч то не велике нещастя, та йому якось не до вподоби. А от коли жінка освічена і розуміє всі поривання і журбу чоловіка, не спиняє його в роботі для громади, а ще помагає,— така жінка Доркові подобається. В нього запал молодечий уже минув, кохан^ня не вибухне, мов вулкан, мрії не затуманять здорового холодного розуму; життя пливе правильно, як лінивий потік на долах... До такого життя якби знайшлась яка розумна подруга,— Дорко згодився б. Але що тут і думати про се! "Минули літа мелодії, холодним вітром від надії уже повіяло..." — нагадав собі слова поета.

Пощо кождий, а властиво тілько Маня і Сулима, питалися його, чому не жениться? Ну, не диво, що питалися. Всі брати його жонаті, а він один старий кавалер. Нині весілля наймолодшого брата,— несамохіть спадає всім на думку Дорко. Волосся вже мов борошном припало, у бороді сиві В'Олоски біліють, мов срібні ниточки, на чолі заявилося вже кілька зловіщих зморщок, а він іще не жениться! Та й що з того? Хіба він сам живе так самотньо? Не велика штука оженитися, але штука самому жити! — розважив себе пан директор такою сентенцією.

Однак думка за думкою снується дальше в голові йогоТ Якийсь невизначений жаль чи туга квилить у серці його, мов дитина, що сміятися не хоче, а до плачу занадто лінива. Але вуйко Дорко чоловік уже не молоденький, уміє панувати над собою. Холодним розумом, мов морозом, в'ялить самолюбні почування і ясним поглядом дивиться на гостей.

Панна Маня приходить до світлиці.

— А ти де, вуйку, бавився?

— Ходив трохи на прохід.

— Я тебе маю щось порадитись. Як би тут намовити панну молоду, щоб на гостині збирала датки на будову театру? Намов її, а сам запроси гостей до складок. Усе щось збереться.

— Добре.

— А між грачів, що будуть у карти грати, я сама піду за податком. Мусять дати... правда?

— То ти й мене "обдереш"?..

— Певно.

— Ну, добре, добре, аби всі дали.

— Ти будеш танцювати?

— Ні.

— Адже ти колись танцював?

— Колись... А нині не буду. Чудно вже.

— То будеш нудитися.

— Не бійся, знайду собі потіху.

— Ні, вуйку, я буду тобі товаришувати, не позволю, щоб ти нудився. Я,,вже досить нагулялася, не тужу за танцями.

"Що вона так до мене причепилася?" — думає собі пан директор і вже підозрює, що панна Маня жартує собі з нього. Але в тій самій хвилині в душі сам собі докоряє, що важиться таку щирість називати

жартом або, може, й залицянням, яке, будь-що-будь, доброї слави не має. Негарно так панни судити.

Визначивши так докладно поведения панни Мані, пан директор виймає папіросу з кишені, закурює і вдоволено розглядає гостей. На молоденьких веселих панночок дивиться вже як батько, якого часом веселять збитки дитячі; з молодиками розмовляє протекціонально, але ласкаво. Декотрий з них із погляду йому не подобається, та по Дорку сього не пізнати.

Так минає час аж до вечора. Гостей з'їжджається дедалі більше. Панна Маня, яко дружка, пришпилює гостям букети. Вибирає свому вуйкові найкращий, хоч він каже, що йому все одно і квітки не дадуть йому молодості.

Пізно ввечері іде вся дружина весільна до церкви. Священики і семінаристи співають, Дорків брат на лиці став рум'яний, як панна, а його суджена така поважна, як ніколи в житті не бувала. Присягають...

Доркові йде мороз поза плечі. Чогось його ті слова: "Я беру тебе і т. д." — так уражають — чи мило, чи не мило — сам не знає. З хаосу думок, що рояться в тій хвилі в його голові, одна, мов оса, бринить коло уха: "А ти, Дорку? А ти, Дорку?.." — "Ого! — відповідає друга думка,— ти вже серце запечатав!" — "Що то значить запечатав? — питається третя.— Хіба ти ще не кремезний собі хлопець? Що волосся завчасу посивіло — не велике діло! Через те ти дівчатам іще інтересніший... Ти вже чоловік устаткований, молодечі збитки тобі не в голові, довгів не маєш..."

Голосне "Многая літа" перебиває Доркові думки. Задуманий, вертає він разом із гостями з церкви додому. Вже брат жонатий, хоч від Дорка молодший аж на дванадцять літ. Га, дійся воля божа! Оженився брат, менше буде клопоту Доркові. Напрацювався він на трьох братів, коли батько був немічний і помер, напильнувався їх, нажурився так, що годі

було завчасу не посивіти, а от і прийшов уже час, що наймолодший має свій хліб і вже не буде Дорка просити о поміч.

Згадав Дорко минулі часи, і легше стало йому на серці. Якась відрада, тихе вдоволення обняло йому душу, на лиці явився незначний усміх щастя. Зробив своє, що повинен був зробити, вивів трьох молодших від себе братів у люди — як же тут не радіти? А сам? Ет! пощо й думати про се? А проте що ж то він сам — не чоловік, у нужді живе чи дармо хліб їсть? Хоч не жонатий, а чоловік загально поважаний, він се знає; хоч певної посади не має, але хліба не голо-ден, живе собі зовсім добре; і не може сказати — хоч би як річ брати,— що дбає про чужу ласку, що кому заважає. Адже працює за двох, за трьох!..

В найбільшій світлиці, яка була в домі о. Горецького, до вечері уставлено столи на взір підкови. Але господиня завчасу зміркувала, що не стане місця для всіх, і казала ще в другій, меншій, світлиці поставити два столи, принесені зі шпихліру, де вони довгі літа стояли без ужитку. При тих столах у меншій світлиці посідали веселі хлопці, що зараз зложили хор. Вуйко Дорко хотів собі присісти до них, бо дуже любив спів і сам трохи "потягав", але Маня, помітивши се, не дозволила йому.

— Вуйку,— каже жартом,— твоє місце поміж старшими. Тут будуть молоді паничі запиватися, ще й ти готов із ними.

— Не бійся, Маню,— виправлявся вуйко,— я п'ю дуже мало, бо мені шкодить: зараз спати хочу.

Але послухав своячку і пішов поміж старших. Ті "старші" не всі були старші від Дорка, наприклад, його три молодші брати, але вони були жонаті люди, то їх до молодіжі не тягло. А вуйко Дорко все ще чув за собою право лічитися до молодіжі, отже, часто волів товариство молодих, що між ними й сам молодів, коли не на тілі, то на душі. Однак Мані не хотів не послухати, бо й її рахував до тих, що відмолоджували йому душу. Бажав навіть сісти біля неї і сказати їй се.

— Дуже рада, вуйку, я сама того хочу,— відповіла Маня, сідаючи, і, усміхнувшись, додала тихше: — Ти вже, певно, собі думаєш, що я завзялася тобі голову збаламутити. Не бійся, я не така небезпечна. Я так тільки.

"А най тебе хліб обсяде! — подумав собі пан директор,— яка здогадлива!"

— То ще питання,— додав голосно,— чи ти змогла б мене збаламутити? Сивий волос! Ти знаєш, що то значить? — і показав на свою голову.

— А добре було б, щоб ти справив собі яке чорнило та почорнив волосся! — порадила панна Маня.— Адже той іній від сонця може ще розтаяти.

— І сонця такого нема, і я вже без претензій.

— То зле. Тридцять шість літ — і вже без претензій! А лице ще молоде, як у панни...

— Тридцятишестилітньої,— додав вуйко. Обоє засміялися.

Почалась гостина, тости, співи, як звичайно на весіллі. Панна Маня дбала дуже про свого сусіда і при п'ятій чарці вина, що лагодився її випити, спитала навіть:

—І— А не буде голова боліти?

— Такої вже слабої голови я не маю,— боронився вуйко.

— То випиймо вдвох. На здоровля твоє, вуйку! Щоб такі вуйки на каменю родилися!

— Ти знов із компліментами, Маню? Дай же спокій! От небавом почнуться танці, гостина вже кінчиться, ідипри-готуйся, може, якого хлопця собі вибереш.

— Один тільки тут сподобався, а більше жоден.

— А то котрий?

— Отсей правник, що промовляв від молодіжі. Ти бачив, який він поважний! А як славно говорив!

— То занадто молодий тобі. Правник із третього року. Коли він могтиме женитися?!

— Я ж не кажу, щоб я його зараз за мужа хотіла; так тільки кажу, котрий мені до вподоби.

— Що ж, чи тобі вже веселі хлопці надокучили?

— Досить мені сих вітрогонів із солодкими словами а порожніми головами. Але, вуйку, пора тобі сказати слово, щоб гості зложили дещо на будову театру.

Вуйко Дорко встав і коротко, але палко запрохав гостей до складки на таку гарну народну мету. Його нова братова поставила на стіл тацу, і туди посипалися щедро і срібні, і паперові гроші. Але панні Мані було сього мало; вона взяла тацу, занесла у світлицю, де сиділа молодіж, і там поставила на стіл. Сказала тільки "складка на театр" і до того так усміхнулася, що не один парубок витяг свої останні гроші і кинув на тацу. Тоді, радіючи, вернулася зі складкою до вуйка і похвалилася перед ним, що з неї був би чудовий екзекутор, у що вуйко радо повірив.

По гостині прибрано і винесено столи на двір, заметено, поставлено крісла і ослони під стінами — і почалися танці. Жиди-музики грали, аж струни рвалися.

Вуйко Дорко, хоч і мав право рахувати себе до моло-діжі, пішов тепер зі старшими грати віста. Якось не щастило йому. Русява дама дзвінкова здавалась йому — не знати чому — панною Манею, і він оглядав її, як фотографію. Тоді розлютувався на себе, що посмів такого страхопуда мальованого рівняти до гарної своячки, і зараз зайшов сю карту. Посидів так собі з півгодини і встав.

— Ні,— каже,— якось мені нині карта не йде. Піду подивитися, як танцюють.

І пішов, сів собі у кутику і дивився. Панна Маня танцювала з якимось семінаристом.

В той час у домі о. Горецького появився учитель Іван-ський. Перший помітив його Дорків брат, пан молодий. Спитав, чому так спізнився, познайомив зараз його з панею Горецькою і доручив її опіці. Пані Горецька доти не втихомирилась, доки не усадовила учителя за стіл та не поставила перед ним усяку їжу і вино. Іванський сів і, дякуючи, їв та пив, до чого господиня заохочувала його милим примусом, і куштував усе, що вона подавала.

Тим часом панна Маня у світлиці, де були танці, помітила вуйка Дорка.

— А, вуйко! — повітала його.— Як же ти собі тихо присів у кутику! Тепер панни вибирають, отже, я тебе вибираю до танцю.

— Дай мені спокій!

— Ні, мусиш. Ти мені гарбуза даєш?

Рад-не-рад мусив вуйко пригадати собі всякі "кроки", що ще замолоду вчився, і пішов зі своячкою в танець. Не дуже йому щастило, але Маня розважила його:

— Бачиш, вуйку, танцюєш, як двадцятилітній молодець, а ти вже себе в діди записав, у карти граєш!

— Але як я втомився! Аж піт виступив. Ну, вже досить, буде з мене! Відвик давно...

— То сідаймо.

Сіли собі на ослоні при стіні.

— Знаєш ти, Маню, сю пісню: "Де ся наші літа діли, літа наші молодії? Пропали, як гомін за горами..." Не тямлю добре слів, але голос пам'ятаю.

— І що з того?

Дорко спинився. Справді, і що з того? Минули літа молодії, і з тим треба погодитися. Адже кождому минають...

— Про що так, вуйку, задумавсь?

— От, щось у голові снується! Правда, що то гарно сказано: "Як гомін за горами..."? Було весело від радісних співів молодечих, аж лунало, а тепер уже і гомін пролунав.

— Може, ти, вуйку, поезії пишеш? — жартувала панна Маня, не розуміючи смутку вуйкового.

— Колись писав, іще в гімназії, а тепер і одного вірша не склею. Проза життя...

— Чи життя справді таке трудне? Мені дома так добре, і хоч я знаю, що люде бідують, та дуже часто забуваю про се.

— Життя справді трудне. Зацвіте замолоду, .як кущ рожі, а тут і приморозок, і спека, і буря пообривають помалу листки, зв'ялять квітки, гілки — і не стямишся, коли з того всього останеться сухий кущ.

— Що на другий рік може знов зацвісти,— додала панна Маня.

— Зацвісти може, та вже не так, як перше, коли гілля було здорове. А проте, правду тобі кажу, я не знаю й досі, як на життя дивитися. Раз здається веселе, вдруге сумне... Одно тільки правда, що(псГрозчарованнях дуже трудно прийти до себе.

— А ти мав які розчарування? Правда, я сама знаю одно.

— Як мене прогнали з семінарії?

— Так.

— Ох, тяжко мені се було тоді. Ніхто не зрозумів чоловіка, не навчив... Прогнали — і роби собі, що хоч! Думали, що то добрий спосіб направити. А я тільки старався знати все, читав і те і се, бо як же ж можна щось судити, не знавши?

— А більше розчарувань ти не мав?

— Ще й кілько, моя Маню! — говорив Дорко розжалобленим голосом. — Розваж тільки: я мусив жити в Відні, а не мав із чого; скінчив агрономію, а посади не здобув; опинився сам безпомічним, а другим мав помагати... Ет, дур^ ниці! Нині весілля,— що ми будемо свої жалі виводити?)

Але панні Мані зовсім ті жалі не були нудні. Лице її свідчило, що вона їх глибоко відчувала, і се мовчання її по словах Доркових говорило більше, ніж багато слів.

— Ми, дівчата,— промовила вона по хвилинні,— завидуємо мужчинам. Думаємо, що справді їм тільки житє,

а як придивитися їх щоденній боротьбі, аж страх бере! Хоч наша доля також не цвітом маєна.

— Знаю, знаю, Маню.

Вуйко Дорко спер руки на коліна і вдивився в землю. Музика грала, а пара за парою йшла, зачіпаючи часом і Дорка, і Маню, бо хата була тісна.

Що такого, що панові директорові так приємно розмовляти зі своячкою Манею? Розмовляв би, балакав би до самого рана. І випив нині понад свою звичайну міру, а таки ще спати не хоче і не нудиться. Але... але пан директор таки не зовсім щирий. Говорив, які мав розчарування, а про одно таки не згадав. А не було воно таке маловажне, щоб гіро нього можна забути. Якби так хто міг переглянути папери Доркові, педантично поскладані в його бюрку дома, найшов би там у окремій куверті кільканадцять листів, писаних жіночою рукою, а в листах сухий букетик квіток. Давня історія, ще з часів теології. На третім році зазнайомився був із одною панночкою, вже писали одно до одного в листах "ти", аж тут Дорко мусив покинути семінарію, а його суджена без найменшого романтичного одча'ю пішла зараз за іншого заміж. Дорко — що ж він? Мусив скорилися долі. Та боляче йому було се, так боляче, що під тягарем туги зложив був раз елегію, повну невимовного смутку. Тепер ся елегія, листи і букет лежать собі спокійно в бюрку, не займані від довгих літ рукою Дорковою. Нащо й згадувати минуле? Його колишня суджена має вже сина в гімназії. Дорко бачив його кілька разів: гарний хлопчина, зовсім у маму вдався...

Несамохіть, розповідаючи Мані свої розчарування, нагадав собі він і сю пригоду і так задумався, що й не звернув уваги, як Маня нишком відійшла собі. Оглянувся: її вже не було в світлиці, але зате перед собою побачив Іван-ського.

Іванський приїхав нічним поїздом і прийшов пішки зі стації до Волі, бо о. Горецький не сподівався вже ніяких гостей і не вислав коней на станцію. Не велика се дорога, два чи три кілометри, отже, пан Іванський міг пішки прийти.

Привітавшися з паном директором, що щиро зрадів із приїзду нового гостя, Іванський склав руки на грудях і, певний себе, дивився на пари, що перед ним проходили.

— Панни Мані з Середлісся нема?

— Є! Де ж вона поділася? Була тут перед хвилиною. Ждали ще якийсь час, але Маня не приходила. Іванський

задумався, а вуйко Дорко злучив в умі появу Іванського

з утечею Мані, вважав, що се, мабуть, була причина і наслідок, і, зацікавлений,-став глядати своячки.

Чого не бувало — панна Маня приглядалася, як старші гості при трьох столах грали в карти. Хоч, видимо, не розуміла гри, але слухала окликів грачів і дивилася на всяке кидання карт.

Вуйко Дорко зайшов її тихцем.

— А ти відколи стала до карт цікава? — питав її. Вона, мов дитина, зловлена на злім учинку, почервоніла.

— Я... я...— і не знала, що дальше казати.

Вуйко дивився зі значучим усміхом, як зачервонілося її личко, і байдужно сказав:

— Маємо нового гостя — професора Іванського.

— То й що з того? — спитала Маня.

— Гм... що з того? Звісно, нічого.

Зловився вуйко! Не знає, що дальше казати. Йому здавалося, що приніс своячці гарну новину, вже підозрював і те, і се, а вона: "І що з того?" Коли нічого, то нема що більше й говорити... Маня дивилася дальше на грачів.

Та от за вуйком Дорком прийшов небавно і Іванський, поважний, як на вчителя пристало.

— Добрий вечір вам, панно Маню!

— Добрий вечір!

— Я трохи припізнився, не міг перед вечором приїхати.

— Дуже добре, що тепер приїхали.

— Але, на жаль, мушу вже о восьмій рано від'їздити. Можу вас просити до мазура?

Панна Маня пішла танцюватц мазура. Вуйко Дорко, що стояв біля них і чув їх розмову, не помітив ні в їх поглядах, ні в словах нічого надзвичайного. Щось трохи Маня здавалася йому як би неспокійна, але більше нічого. Може, воно так справді тільки здавалося?

Найшов своє пальто, кинув на себе і вийшов у садок, бо в хаті було душно і у вуйка почала голова боліти. Став ходити стежками та крізь вікна дивитися на танці.

"Ні, їй-богу, таки то дурна річ — танець! — спало йому на думку.— Як сей скаче мазура! Або ось та панна! І то звуться цивілізовані люди!.. Ба, Дорку, не можна так судити. А ось і ти гуляв із Манею! Ну й що з того? Бо здурів на хвилю, а таки танець — ідіотична річ".

Хоч і осудивши так гостро "дурні" танці, що ніяка, і найвища, культура не може їх позбутися, вуйко Дорко таки часами заглядав у відчинене вікно, щоб подивитися, як танцюють. Учитель Іванський танцював уже з іншою панною, а з Манею нескладно гуляв якийсь молодий чоловік. Вуйко звернув увагу на Маниного танцюра і рішив, що він або гуляти не вміє, або упився.

Маня таки скоро збулася його і, помітивши крізь вікно вуйка в саду, вийшла до нього, накинувши на себе хустку.

— Як там у хаті душно! — нарікала.

— Хто ж тобі каже гуляти? Я міг би тобі дещо сказати про вартість танців.

— Наприклад, що?

— Е, нічого, от нісенітниця!

— Не був би такий великий гріх, якби вуйко сказав раз нісенітницю.

— Я грішу так не раз, Маню.

— Ну, то не кажи. От сідаймо собі тут на лавочці. Як боз пахне! Розповідж мені дещо... я так утомилася!

— Не знаю, що тобі розповісти? Байку, як дитині?

— Говори байку, все одно. Волю байку, як ті компліменти, що їх я наслухалася тепер від мого запитого дан-сера. Аж млісно мені від них.

— Ти воліла би гіркі слова?

— Як коли то й гіркі слова солодші від меду. Спробуй, наприклад, сказати мені яке гірке слово, але таке, як полин.

— Яке ж би... гм! Але ти не прогніваєшся?

— Ні.

— То я тобі скажу: пора б тобі, Маню, вийти заміж...

— Може, за того п'яного ідіота, що з ним я тепер танцювала, бо випадало?

— Ай! Яка ж бо ти! —обурився вуйко.

— Ні, Дорку, я тобі тепер поважно скажу: знаєш, я грошей багато не маю, але жити* все-таки маю з чого. Адже я семінарію учительську скінчила, а що посади не брала, то тому, що родичі не хотіли. А коли б уже потреба,— прошу посади — і маю з чого жити, а за першого вітрогона заміж не піду. Сам же знаєш, що житє не жарт, трудне... То треба знати, з ким жити.

— Добре кажеш, Маню.

— Я вже кількох відпалила.

— Може, то небезпечна річ так перебирати?

— А ще більше небезпечна іти за абикого, за нелюба.

— Гм… і то розумно сказано. Але чи вільно тебе спитати? Чей ти на дорозі життя стріла когось такого, що припав тобі до вподоби? Може, я забагато жадаю від тебе, то я облишу се питання.

— Яка гарна ніч, вуйку! Які пахощі! Чуєш, як соловій в лісі співає?

Вуйко чув солові я, але чув і тихий сміх у Маниних словах. Якби місяць світив ясніше, то вуйко, може, помітив би усміх і на устах у Мані.

— А справді гарна ніч! — відповів, зрозумівши слова Мані так, що в неї єсть свої таємниці, що їх і вуйко не повинен знати. Однак не міг також здержатись від усміху.

Невинні слова вуйкові так розвеселили своячку, що вона вголос засміялася.

— Гарна ніч, гарна ніч! А ти мене про що питав? Не вдавай, вуйку, що тебе можна обдурити!

— Я не цікавий на твої тайни.

— Які в мене тайни? — Питаєшся, хто мені припав до вподоби? То я тобі щиро скажу: ти мені сподобався!

— Ну, Маню, я тобі не забороню жартувати.

— Я не жартую.

— Добре, добре. Отже, я... а ще хто?

— Сказати тобі?

— Як хочеш.

— Отже скажу: також Іванський. Ти знаєш його добре?

— Знаю.

— Такий поважний, Читав багато... Торік під час вакацій був у нас у Середліссю,— там учитель його свояк. Бував у нас — що ми не раз нарозмовлялися! А проте він дуже несмілий.

— То все гаразд! — поквапився вуйко.—г Суплєнти — то нарід до одруження дуже скорий, звичайно, ідеалісти-філософи! Я його спитаюся...

— Вуйцю,— настрашилася панна Маня,—р прошу тебе, не кажи йому нічого! Вуйцю мій золотий! Нащо ж я була така щира перед тобою?!

— Будь спокійна, Маню! Коли не хочеш, я йому не скажу. Але цікаво мені, що тобі подобаються самі такі поважні, тихі. То звичайно дуже скучні люди...

— Що ж я тому винна? — виправдувалася скоро панна Маня, а в голосі її ще тремтів страх, щоб вуйко не сказав чого Іванському.— Я таких люблю, як ти, як він...

— Як я також? — спитав недовірливий Дорко.— Се теорія, моя панно.

— Яка теорія? Чому не має сказати по щирості? Коли панна має відвагу сказати мужчині: "Я тебе не хочу, іди геть!" — то ще більше повинна мати відвагу сказати йому добре слово.

— І се теорія. Ану скажи Іванському таке "добре" слово!

— Годі, нема такого звичаю, бо нема щирості. Мене висміяли б. А проте залежить се ще від того, чи я йому подобаюся, а того я не бачу. Він до всіх однаковий, обережний...

— Чому ж ти зі мною така щира?

— Бо з тобою можна говорити. Ти такий добрий, вуйку!

— Який по правді я тобі вуйко? — спитав Дорко.— Хіба такий: дід бабі вуйко, а вона йому тітка?

— То на кожний випадок свояк; усі вуйком звуть тебе, то і я. А з тобою щиро говорити можна, бо ти розумний чоловік.

Вуйко мав незвичайну охоту сказати своячці одно дуже щире питання і вже завчасу постановив собі прийняти спокійно або добру, або лиху відповідь, але саме вчас здержався а навіть розсердився, що йому такі "дурниці" приходять іще до голови. Отже, сидів мовчки та дивився, як повний місяць висів понад темною стіною лісу на синім небі. Панна Маня зірвала гілочку бозу, що цвів понад ослоном, і також задумалася. З дому долітав у сад гамір весільний і голосний бас разом із тоненькими звуками флейти і скрипок, а недалеко в лісі співав голосний соловій. Надворі вже дніло.

— Як гарно! — вирвалось слово з уст у Мані.

— Що? — спитав задуманий вуйко.

— Ніч. Ти не бачиш?

Вуйко хоч дивився на місяць понад лісом, та, мабуть, не бачив його за думами.

— Бачу,— відповів,— та чи не холодно тобі? От вітрець тягне.

— Ні, не холодно.

— Ходи-ходи до хати, ще застудишся. Обоє пішли до хати.

Пам'ятаючи Манині слова про Іванського, вуйко Дорко став тепер пильно вважати на його вчинки і помітив, що хоч він справді дипломатично поводився зі всіма, але з Манею таки часом розмовляв довший час. Вона ж, мовби від нього навчилася бути здержаною і не забувати нещирих звичаїв, також не дала по собі пізнати, що порахувала його до вибраних.

Вуйко покинув небавом свою обсервацію, бо здалась йому нічим не інтересна, але таки при нагоді спитав Іванського, які панни йому подобались. Він почислив спокійно кілька, а між ними й Маню. Вуйко не був із того мудрий.

Дедалі нападала його втома. Не призвичаєний не спати цілу ніч, прибитий трохи вином, пилом та димом хатнім і гамором весільним, сів собі на софі там, де гості грали в карти, і вже трохи-трохи не задрімав. Став таким лінивим, що вже йому байдуже було і до танців, і до своячки, і до вчителя. Зміркувавши, що не мав розумної причини томитися далі, пішов у шпихлір спати. Сонце вже зійшло, і в хаті погашено непотрібне світло. Молодіж гуляла завзято далі, а тим часом вуйко спав твердим сном.

Як збудився і глянув на годинник, побачив, що вже була одинадцята година рано. Коло нього на застеленій соломі спало кілька інших

мужчин, і один хропів на цілий шпихлір. Се хропіння не дало панові директору полежати ще хвилину, він устав, умився і вийшов із шпихліра. Ясне сонце осліпило його так, що він аж затулив собі очі, завваживши, що пекли його. Голова була трохи тяжка, і ціле тіло було ліниве. "От тобі приємності невиспаної .ночі!" — подумав собі, та коли пригадав собі Маню, рішив, що будь-що-будь бавився на весіллі добре. Тільки розмова з нею, і танці, і весілля здавались йому такими далекими, мовби були не тому кілька годин, але щонайменше кілька тижнів.

Більша частина гостей уже пороз'їздилася, а хто остався, той спав, опріч невсипущої пані Горецької і слуг, що варили обід для решти гостей. Іванський також уже від'їхав. Вуйко Дорко поговорив трохи з панею Горецькою, а тоді пішов на прохід у ліс. Під час обіду панна Маня була бліда і невесела та нарікала, що не мала часу добре виспатися. Вуйко Дорко чув мовби якийсь сором перед нею, та не важився вже розмовляти так, як під час весілля. Пригадував собі деякі свої гадки з розмови з Манею і називав їх просто наївними, за що сердився на себе.

По півдні умовляли його, щоб остався ще на цілу добу, але він відповідав коротко: "Годі, робота жде!" — і, забрався до від'їзду. Від'їжджаючи, попрощався з Манею майже холодно. Подали собі руки, вона усміхнулася, вуйко мимоволі усміхнувся також, хоч не розумів, що має визначати її усміх, і від'їхав. Аж на полі за селом почув свою самотність і якусь ближче невизначену тугу. Задуманий і мовчазний приїхав швидко на станцію.

Діждавшись небавом поїзда, дав кондукторові на пиво, щоб могти їхати самому одному в переділі вагона. Хоч почуття самоти було йому немиле, але він чув невиразно, що якийсь промінь сонця заглянув у пустку його серця, і бажав докладніше в спокої дослідити, що воно за диво.

Жаль не жаль, туга не туга, сам не знав, що такого. Але добре було йому з сим жалем чи| тугою, бо переглядав сі чуття радіючи, хоч і не без оцінки, як се, в редактора "Письма для народу" було в звичаю.

— Nil novi! 1 — рішив небавом коротко.— Звичайна туга за сим, чого не мається, за родинним життям, іза родинними втіхами і клопотами. Таке вже Не раз спадало йому на думку, він знає сю тугу, та не вважав би себе поважним вуйком Дорком і директором, якому $же волосся сивіє, коли б сій молодечій спокусі подався. Родинне життя(— чи справді в йому стілько чарівного?

Пан директор переходить думкбю доми знайомих родин і находить у не одній незгоду, недостаток, Невдоволення, розчарування, а що більше — тугу за такою самотою, якої він має доволі. Адже були й такі, що завидували йому, його самітності, казали: "Який тобі клопіт? Ти вільний, безжурний птах; ніхто тебе не в'яже, і ти нікого; витратиш нині що — добре, не витратиш — друге добре; не дбаєш, що завтра буде, бо на себе все заробиш..." Лю^и завидують йому, а він буває іноді такий невдоволений з, себе! Погана, вічно невдоволена вдача людська — та й тілько!

І що довше пан директор думав над прикметами самітного життя, тим гарнішими вони йому здавалися. Поки поїзд минув дві станції, пан директор зложив собі в голові таку переконуючу оборону самітного життя, о сам із удоволення аж усміхався, як учений, що бачить перед собою готову свою працю, якою сподівається здивувати цілий світ.

Але коли на третій стації поїзд станув, думки пана директора, що досі поза теорію не виходили, повернулися відразу в інший бік. Крізь вікно побачив, як до сусіднього переділу сідала разом із старшою жінкою якась панна, що ні з того ні з сього нагадала йому Маню. Враз побачив вуйко своячку мов живу перед собою. Немов сидить собі проти нього, сміється збитошно, як дитина, а тут і промовить відразу поважно, як дозріла особа.

Бачить її вуйко в уяві своїй і приглядається оком знавця. Легкодушна? — ні! Негарна? — Але ж Гарна, а може, й дуже гарна! Не інтересується нічим? —і І то ні! На все цікава. До того щира, весела, розважна... А яка дома?

"Ей, Дорку,-— остерігає себе пан директор;— не вір лиш ти жіноцтву! Читав ти, в голову тобі цвяшком вбилася думка 1 Н і чого нового (латин.).

що кохання — то огонь; підійдеш занадто близько — попечешся, відійдеш занадто далеко — не зігрієшся, а станеш собі в мірі — і зігрієшся, і не попечешся. Нехай собі панночки ростуть здорові і віддаються за кого хочуть, а ти їх не займай і не дайся зайняти. Таки найліпша позиція вуйка: всі тебе люблять, і ти всіх любиш, і однака тобі і Маня, і Оля, і Галя і як там вони ще називаються".

Але як-то, як-то Маня сказала? "Ти мені сподобався!" Гм... ну що ж? Чому ж би не мав подобатись? Вуйко всім подобається...

Локомотив свище довго-довго, аж усі думки директорові проганяє в ліс, яким саме поїзд переїжджає. Вже смеркає, надворі така краса весняна, що ні надивитися на неї, ні на-любувати. Дорко визирає крізь вікно в ліс, бачить будника, як стоїть біля своєї хати з червоно-білою лопатою, і завидує йому, що може собі жити в такім прекраснім лісі. Але поїзд минає небавом ліс і стає на новій стації. По вагонах починає тяжко ступати якийсь чоловік, що запалює лампи.

Дорко сідає собі гарненько в куточку, чує мовби дрімоту, здогадується, що тому все ще винна минула ніч, і дозволяє вже мріям безладно снуватися в голові, не дбаючи, чи є в них логіка, чи ні. Поїзд їде далі, колеса торохкотять у такт та вколисують утомленого Дорка...

Як приїхав додому, де містився інститут під його доглядом, мов не пізнавав власної хати. Все там стояло на своїм місці, як перше, порядок був зразковий, але тепер, при світлі від лампи, те все здалось йому якимось непривітним, що просто не міг дивитися. А вже найбільше дратували його власні видавництва, що спокійно в ладі лежали собі в куті хати на шафі, звідки визирали, крізь вікна та немов просилися в світ

поміж люди... Ліжко було вже постелене', а слуга питався, чи чого не треба.

— Не треба нічого,— відповів пан директор непривітно.— Канарки їсти дістали?

— Дістали.

— А квітки поливані?

— Поливані.

— Ну, то можеш іти спати.

Слуга вийшов, а пан директор умився, натерся холодною водою і зараз ліг на ліжко. Довго лежав і не міг заснути. Будильник, що ніколи не дратував його, тепер, здавалося, цокав так дуже, мов молотом бив об голову. Дорко слухав його довго, але вкінці не втерпів, завинув його в рушник і сховав у столик. Але небавом тиша гірше ще вражала його, ніж те одномірне цокання. Вийняв годинник знову зі столика, поставив і за якої чверть години заснув.

Вранці в шість годин пан директор, по своєму звичаю, збудився. Не вставав зараз, тілько складав собі програму на цілий день.

Треба вислати число газети передплатникам, передати зібрані на весіллі гроші комітетові будови театру, зробити коректу двох аркушів свого видавництва, піти до ,каси ощадності вийняти п'ятдесятку, щоб заплатити друк, порахувати касу інституту, а тоді ввечері піти на два засідання виділів товариств, одно о п'ятій годині, друге о сьомій.

Треба ж знати, що хоч Дорко титулу урядового не мав, але на титулах почесних йому не збувало. Був доглядачем інституту для учеників, редактором "Письма для народу" і власних видавництв,

виділовим чотирьох товариств, членом десятьох товариств, між іншим, і читальні в своїм ріднім селі, до того був також коректором книжок, видаваних власним коштом...

Титули сі не давали Доркові здебільшого ніякого зиску, але зате вимагали багато роботи, не раз стільки, що не міг собі дати ради. А що мав хвальну звичку, не кидати не зробленого, то бувало сидів пізно поза північ при лампі і томив свою сивіючу голову і короткозорі очі.

До кав'ярні і шиночку не заходив ніколи, тільки вільного часу ввечері приходив до касина, де до дев'ятої години грав віста або тарока, а о дев'ятій вертав додому на вечерю. Давніше можна було бачити його на вечорницях, як заохочував молодіж бавитися, але остатніми літами перестав бувати на забавах. Тільки коли приїхав Народний театр до столиці, Дорко брав абонемент і щодня приходив на вистави театральні, з яких більшу часть бачив по десять разів.

Полежавши з півгодини, пан директор устав із ліжка, умився, одягся і пішов у ті світлиці, де снідали його вихованці. Оглянув кожного по черзі і при однім станув:

— А ти де собі розбив так ніс?

— Вчора" штовхнув мене один у школі, і я розбив собі об лаву.

— Для чого ж він тебе штовхнув?

— Я нічого... сидів собі...

— І він без причини тебе штовхнув?! Ей, Влодзю, що з тебе буде? На конференції поданий з трьох предметів, у школі збиткуєш,— підеш, небоже, гуси пасти.

— Та я, прошу пана директора... Я вже тепер учуся,— виправдувався ученик.

— А ти як думав, що то не твій обов'язок учитися, що ти ласку робиш татові і мені, коли вчишся? Ну-ну, вчися, якось-то буде,— і директор погладив хлопця по голові.— Дуже розбив ти собі ніс?

— Ні, тільки шкурку здер.

Пан директор оглянув добре напухлий ніс у хлопця і, втихомирений, відійшов. Недармо всі кажуть вуйкові, що він був би дуже добрий тато, коли б оженився. Він був уже в тих літах, у яких не то" не вражає чоловіка величне слово вуйко з рожевих уст дорослої своячки, але й діти не здаються вже "сотвореннями", що вміють тільки дошкулювати. Пана директора дітвора любила... Хоч із погляду був суворий і звичайно говорив приказуючим голосом, але діти, ті найліпші психологи, дуже скоро відгадали, що пан директор їх таки любить. Пан директор розважав не раз сам сю річ і нагадував собі не без удоволення загальнознану приказку, що кого діти люблять, той добрий чоловік.

Коли "діти" пішли до школи, пан директор оглянув іще клітку з канарками, зірвав три зів'ялі листки зі своїх квіток, що в нього стояли і на вікні, і в окремім коші, деякі папери сховав у столик, деякі в кишеню, повідчиняв вікна і вийшов на місто.

На роботі, яку собі визначив на ранок, минув йому час до першої години. Втомлений і скулений вертав додому, не звертаючи ніякої уваги на перехожих.

Дома при обіді одна думка зайняла його дуже. Нині заплатив у друкарні п'ятдесят гульденів. Невеликі се вправді грсшіі і не жаль їх видати на якесь видавництво, але годиться подумати, чи не краще би складати їх для себе. А то хто знає, що буде. Вже мав зложених близько три тисячі гульденів на чорну годину, а тепер осталось тільки дві і щось,

решту видав без матеріальної користі для себе. Громада... яка там ся громада! Поки працюєш для неї, поти й рада тобі, а занедужаєш — не поможе, мара тебе бери, інший прийде... Погана громада! Не треба так легкодушно витрачати гроші/ ліпше складати їх для себе. Правда, на старість, може б, брати притулили його біля себе — вони ж йому не мало винні! — та допустити до того Дорко і в голові собі не покладає, не хоче бути тягарем нікому.

Тут ураз лице пана директора роз'яснюється, якась важна думка приходить йому до голови, бо з вилками і ножем у руках сидить непорушно і дивиться на протилежну стіну, немов там шукає відповіді на своє питання. Але стіна мовчить, звісно, на те вона й стіна...

В кілька днів потім у касині стрівся Дорко з Іванським, що грав у більярд.

— В більярд граєте,— промовив директор своїм звичайним, ніби суворим голосом, а про іспит не думаєте...

— О ні, пане директор! — відповів Іванський, торкаючи києм кулю.— Вже задачі мої прийняли, в липні усний іспит здаю.

— Ну, то добре,— і Дорко виходить у сусідню світлицю.

"Добре, що Іванський іспит здає? — питається себе пан директор.— Для Іванського добре. Може б, йому сказати, що Маня про нього казала? Ні, нащо? Але зрадів би! То й що з того? Нащо Доркові бути сватом?! Вже й так кілька дівчат висватав, кілька парубків оженив, був дружбою — досить йому того!"

— Добрий вечір! — вітається секретар товариства з паном директором.

— Добрий вечір.

— Пане директор, я маю до вас просьбу. Може б, ви замість мене зробили справоздання на загальні збори? Ви, довголітній виділовий, знаєте всі справи...

— Не зроблю, не маю часу.

— Зробіть, зробіть!

— А ви за той час будете в кав'ярні сидіти? Такий молодий студент, а вже лінивий!

— Я пишу розвідку на університет, часу не маю.

— А ви думаєте, що в мене часу забагато?.. Коли маєте розвідку віддати?

— До двох тижнів.

— Пришліть мені завтра протоколи додому, я напишу справоздання.

І так не раз бувало: Дорко насварить перше, назве лінюхом, самолюбом, а потім бере за других громадську роботу, щоб не мати спокійної ночі.

Просидівши звиш чотири години на нарадах виділів товариства, на яких дав волю свому обуренню на несолідність членів товариства і лінивство авторів, що й за гроші не хочуть нічого робити, пан директор перекинув іще в касині кілька часописів, полагодив із деким менші орудки і, надівши бриля, пішов додому. Вечеря вже вистигла, вГн напився самого чаю, закурив папіросу і думав, до якої роботи братися. Вийняв свіже число газети політичної і там у новинках найшов вістку про вінчання свого брата.

Щасливий брат! Тепер собі розмовляє з молоденькою жінкою, він веселий, вона весела... а тим часом старший брат сидить отеє одинокий у своїй хаті разом зі своїми невеселими думками. Хата гарна, убрана майже вибагливо — всі то кажуть,— та чому вона здається не раз темною печерою, ведмежим логовищем? Чому у ній не раз так скучно, так тихо, так непривітно? Колись, у дні бідування, так убране мешкання, яке тепер має, було для нього ідеалом, а тепер не вдовольняють його ані ті біленькі довгі та широкі завіски при вікнах, ані портьєри, фотелі і дивани — нічого. Все йому здається чимсь звичайним, начеб до того звик не від яких п'ятьох-шістьох літ, а зроду.

Товаришки життя треба — он що! І найкращі квіти в золоченім кошику не заступлять сього живого квіту, що вміє так любо усміхатися, і найкраще щебетання канарків не заступить щебетання маленьких жвавих діточок. Без товаришки життя чоловік собі ворог — власне, ворог правдивий, се дійсна правда. Ніхто чоловікові так не дошкулить, як іноді сам собі дошкулиш осоружними думками. І нема кому ані розрадити тебе, ані розвеселити, додати духу; живеш собі, як отсей канарок у клітці... Та ні, сей же канарок "жонатий"...

Не пощастило Доркові з порівнянням, облишмо те. Коротко сказавши, коли можна ще женитись — а всі так кажуть,— то треба оженитися; на видавництва грошей не викидати, складати гріш до гроша, щоб забезпечити будучину собі і... і кому? звісно, жінці! Хто ж вона? Невже панна Маня?.. Ба! коли б вона схотіла! Чому ж би не схотіла?! Адже казала: "Ти мені подобаєшся!"

"Дорку, Дорку! — спитає себе у своїх мріях пан директор,— розважно тільки спокійно! Скажемо, що ти батько такій доньці, як панна Маня, і тій Мані подобаєшся своєю розвагою, а не молодечою жвавістю, такий Дорко, як ти, чоловік без декрету, що не може на випадок оставити сім'ї ніякого забезпечення. Чи ти віддав би Маню за такого Дорка? Правда, що ні? А як вона сама хоче? То нічого, вона не знає життя... Ніде правди діти, ти вже старий кавалер, волосся вже сивіє, нерозумних примх маєш багато, а якби ти оженився, здобув би справдешній анархістичний

елемент до хати. Настав би інший лад, видавництва пішли би в кут, не одна робота громадська не зробилась би, жінка намовила б шукати певної посади, прийшлось би покинути ту цілу копу любої дітвори, з якої колись будуть добрі, щирі прихильники до рідного народу, яка до тебе привикла, а ти до неї,— словом, ціле життя змінилось би. Подумай, Дорку!"

І думав він так із годину, і нічого не видумав. Поклався спати, думав у ліжку з півгодини, і таки не рішив справи. Остання ясна думка його перед самим сном була така, що хто йде проти природи, на сім природа мститься... З сією думкою він і заснув.

І пішли йому дні за днями, як звичайно, одностайно, без надмірної радості і без надмірного смутку. Мрії про одруження не покидали його, та вже не дошкулювали так, як під першим враженням розмови зі своячкою. Він робив свою щоденну роботу дома і по товариствах і дуже часто забував про свої далекі заміри, а зміна способу життя на інший здавалась йому щораз більше неможливою. Раз іще, в три тижні по весіллю, подратував його лист від брата, в якім і Маня — зовсім випадково — мала нагоду "поцілувати дорогого вуйка Дорка" і просити його в гості до Середлісся. Відписав зараз, що дуже рад би приїхати, але не може.

"На вакації, може, приїде... А то спокуса!" — думав собі ввечері, добродушно всміхаючись. А що сьогодні на загальних зборах одного товариства висказали йому признання і подяку за його працю, а до того розпродав за кілька гульденів своїх видавництв і конференція учительська добре висловилася про його інститут, то нині настав у його в душі рішучий зворот. "Ні, Маню!—думав він собі.— Оженитися кождий може, та не кождий може і хоче дати гроші на видавництва, що збільшують рідну літературу, не кождий хоче працювати в товариствах народних, не кождий схоче доглядати так ті людські діти, як я радо доглядаю, словом — без зарозумілості сказавши,— не кождий хоче жертвувати свою силу і працю на річ громадську. Мені дає се таке чисте вдоволення, якого б, може, і життя з тобою не дало! Адже й ти сама

казала, що не годиться покидати справи народної для своєї користі.' Розпитаю я Іванського, що він думає. Віддам тебе заміж, за дружбу буду, коли схочеш, але на спокусу себе не дам. Мені вже заповіт би писати, а не женитися... От нині я такий втомлений, розбитий... ох!"

Надворі було душно від червневої спеки, і тому Дорко чувся втомленим, встав, простяг руки і випростував нахилене тіло. Спати хочеться! Обмився, як щовечора, холодною водою, витер тіло рушником, поклався на ліжко і зітхнув: "Ой боже, боже, чому я не мільйонер! І другим робив би добро, і сам зазнав би його!"

Хоч Дорко так гарно рішив справу, а краще мрію про своє одруження, але при першій зустрічі з Іванським по сім рішенню таки не починав розмови про Маню. Сю появу витолкував собі потім так, що не треба тепер непокоїти Іванського, коли вчиться до іспиту. Нехай .перше здасть екзамена, а тоді вже Дорко заходиться сватати його, коли схоче. Нащо йому завертати тепер голову романсами?

Але скоро лише Дорко так пояснив собі свою мовчанку перед Іванським, зараз із великим криком піднялася у його совість: "Дорку, сивий Дорку, не дури себе! Тобі Маня подобалася, і ти заздрісний. Сам боїшся її брати і другому не хочеш відступити. Коли б Іванський се знав, що Маня йому рада, він вчився би вдвоє пильніше! А ти таку казку видумав! Негарно, Дорку, шануй свій сивий волос!"

І пошанував Дорко свій сивий, чи краще сивіючий волос, що його здержував уже від не одної "дурниці", і зараз на другий день у касині почав розмову з Іванським.

— Як же там, пане Василю, йде вам наука до іспиту?

— Досить не швидко. Такий гарний час, весна: годі вчитися.

— Вчіться, вчіться, не відкладайте! Куди поїдете на вакації?

— Може, до Середлісся,— до свояка, учителя.

— З того буде панна Маня дуже рада. , — Чому? — спитав учитель цікаво.

— Кожна панна на селі рада інтелігентному чоловікові. Іванському не подобалася така відповідь, але сказав:

— Вона сама також не остається позад світа, читає багато, варто з нею розмовляти.

— Досить очитана, і мені так здається. Я там із нею небагато балакав, то й не міг пізнати.

— О, я її знаю добре! Пане директор, скажіть мені, що вона вам казала про мене?

— Казала, що ви їй подобались,— говорив директор помалу, мов знехочу, і, помітивши, яке велике враження зробили сі слова на учителя, додав із усміхом: — Як звичайно подобаються паннам люди, що можуть женитися.

— Панні Мані не кождий подобається. Вона дуже щира і правду каже.

— На сій щирості зле вийде,— говорив Дорко байдужно,— нині тільки кокетка може зловити жениха. А проте я не знаю її добре. Шість літ із нею не бачився... Заграєте, може, віста?

— Ні, пане директор, мушу йти додому. Граматики вчуся, дуже неприємна річ, помалу йде... Мушу йти. Прошу вас, як будете писати до Мані, поклоніться їй від мене.

— Добре, добре, ходіть на годинку, заграємо собі,— просив Дорко.

— Ні, годі! Добраніч вам!

— Добраніч! — і директор значучо усміхнувся.

Вдоволений грав віста цілу годину, жартував із партнерів і був в якнайліпшім настрою. Ще того самого вечора, прийшовши додому, написав лист до свояків у Середлісся. Сам не мав ніякого діла до них, але щоб було до чого долучити поздоровлення від Іванського, писав і про себе, про свою тугу за селом, обіцював приїхати до Середлісся, яке йому Іванський дуже захвалив разом із родиною священи-ковою, і, мов знехочу, додав, що сей Іванський у липні складає іспит на гімназіального професора.

В три дні потім одержав пан директор лист від панни Мані:

"Мій дорогий вуйцю!"

— Вуйцю, вуйцю! — повторив директор.— Який я їй вуйцьо? Сам трохи не освідчився їй як не вуйцьо, а вона: "Вуйцю!" Ну, що дальше?

"Я так втішилася Вашим листом (ну, певно! — подумав собі Дорко), що якби Ви були в нас, то я б Вас за те в сиву голову поцілувала (в сиву голову, ага! — додав Дорко). І зроблю так, певно, коли приїдете до нас на вакації. (Хто знає, чи приїду?) Втішило нас, що Іванський про наш дім не забуває (нас утішило, розумію, значить: тебе утішило), а я Вам, дорогий Вуііцю, під секретом скажу, що якби він на вакації приїхав до Середлісся, та ще й з Вами (нащо мене там?), то я б дешевим способом мала університет у себе, а радше агрономію, теологію і філософію, з чого, певно, мала б велику користь, слухаючи Ваших викладів". (Ну, чи з моєї теології і агрономії мала б ти користь, то ще питання, але з філософії — певно! — подумав собі вуйко).

Далі писала панна Маня про родинні відносини, запрошувала вуйка конечно до себе і поздоровляла його "щиро" від родини і від себе.

Пан директор сховав лист у столик.

"Віддав я вже кілька дівчат замуж, треба й Маню віддати! — поставив собі.— Воля божа!"

Виконати сю постанову прийшлося Доркові зовсім легко, несподівано легко. В день, коли Іванський складав іспит, він, здавалося, без потреби походжав собі біля університету. Сам заходив кілька разів до будинку і вивідувався у знайомих, як іспит іде.— Добре йде! — впевняли його ті, що були при іспиті, і пан директор радий-прерадий був із того. Виходив знов на улицю, топтав плити каменні та пильнував, коли Іванський вийде з будинку. Навіть про обід забув.

Вже було добре з півдня, коли в дверях університетського будинку з явився Іванський. Дорко пізнав його по поставі і по одежі, але лиця не міг добре доглянути. Не хотів бігти йому назустріч, щоб собі не подумав нічого, тільки так ішов улицею, що мусив зустрінутись із ним.

— Пане директор, я зложив іспит! — зачав Іванський радісним голосом.

— А! Гратулюю вам! — промовив Дорко також радісним голосом.

— Тепер я до вас, пане директор, маю діло. Добре, що ви мені тут навинулись. Може, де ступимо на чарочку? Прошу!

— Чому б ні? Ви нині повинні платити.

— Але ж дуже радо, особливо вам!

В реставрації за вином почав Іванський:

— Ви мене знаєте, пане директор?

— Адже знаю не віднині!

— Я собі...

— Пан професор тепер! — докінчив Дорко жартом.

— Ні, не то. Що там професор!.. Я... як би то вам сказати?

Пан директор значучо усміхнувся, але мовчав.

— Я всякої всячини вчився,— говорив уже професор гладко,— але з тим між людьми ні в кут ні в двері, особливо між паннами. Чоловік несмілий, чи то з дурноти, чи з недостачі виховання, сам не знаю; на кождий випадок зле мені з тим.

— Певно, хочете, щоб я вас висватав? — питався здогадливий Дорко весело.

— Годі мені крутитися з сим наміром та ще й перед вами,— відповів професор поважно.

— Чому переді мною?

— Ви свояк панни Мані.

— Ага, розумію. Ну.

— Вона мені сподобалася ще торік, але, знаєте, я суплєнт, не міг про се й думати. А що всякі заручини уважаю зовсім не мудрими, то я й не питався Мані, чи згодилась би бути моєю жінкою. Тепер, коли я...

— Розумію, се ви добре обдумали. Та чи ви певні, що Маня вас схоче?

— Я не знаю, але маю надію. Ви самі казали, що я їй подобався.

— То ще нічого не значить.

— Отже, я просив би вас, чи ви не були б ласкаві, як свояк, вивідатися в неї?

— Гм...— замислився Дорко. Знаменито грав свою ролю.

— Та я би не від того,— сказав по хвилі.— Що ж? Ви жених такий, що подай господи! Ну, якось-то буде! На здоровля ваше, пане професор! А візьмете мене за дружбу?

— Візьму.

Будучий свояк, який певно, пристане до тих, що пана директора звуть вуйком, стиснув палко йому руку і сказав іще подати фляшку вина.

— Ні, пане Василю, я вже пити не буду. Я ще не обідав, а тут їсти не хочу. Ходім! Я ще нині напишу до Мані.

Вуйкові Доркові жодне сватання не пішло так гладко, як се. Маня прислала у відповідь такого листа, що "дорогому вуйкові" аж дві сльози явилися на втомлених очах. Вуйко зараз послав Іванського до Середлісся і від його дістав вістку, що весілля визначено на вакації.

На весіллі вуйко Дорко був справді дружбою. Надзвичайно поважно вів панну молоду до церкви і взагалі спершу був дуже серйозним, поки не розвеселився. Коли на пропозицію одного з гостей пані Іванська стала збирати жертви на будову театру, вуйко Дорко кинув на тацю новісіньку п'ятдесятку.

— Вуйцю! — здивувалася Марія Іванська,— пощо стільки?

— Воля божа! Стільки з мене користі. Для кого буду складати?

— А як оженитесь?

— Нащо мені женитися, нащо мені братись? — відповів жартом.

— Але в нас побудете з місяць? Тепер вакації.

— Не можу. В Зарічу закладають крамницю і шпих-лір — і вже давно просили мене о поміч. Мушу поїхати...

Пані Іванська подала вуйкові руку і довгу хвилю мовчки дивилася йому в очі. Вуйкові аж моторошно зробилося. Сього погляду не міг він довгі часи забути.